

Psalm 136:1 – ‘Looft!’, ‘Prijst!’, of ‘Dankt!’?

Psalm 136 bezingt Gods goedheid: zijn wonderwerken, de bevrijding en bescherming van zijn volk, zijn zorg. Deze psalm staat bekend als het ‘grote Hallel’ (‘*hallel ha-gadol*’, het grote Loflied), maar opvallend, het woord Hallelujah of andere vervoegingen van het werkwoord **h-l-l** komen er niet in voor. Sommige vertalingen hebben wel die suggestie, ze beginnen de psalm met ‘Looft ...’. Andere, waaronder de *TLVG*-vertaling, beginnen met ‘Dankt ...’. De vraag is wat de achtergrond is van dat verschil, en of dat een betekenisvol verschil is. Verder heeft Psalm 136 steeds als tweede regel een opvallend refrein, straks meer daarover.

Het is interessant om een vergelijking te maken met de eerder besproken Psalm 135.

- Psalm 135 begint met twee keer de Hebreeuwse werkwoordsvorm **hal.loe** (‘Looft!’)
- Psalm 136 begint met het Hebreeuwse **hoodoe**, een duidelijk verschil.

Ter oriëntatie hieronder een aantal vertalingen. De citaten staan gegroepeerd in twee categorieën:

- a. de vertalingen met ‘Looft/Prijst’ en
- b. met ‘Dankt’ of woorden van gelijke strekking.

Daarbij een indicatie of de verschillende werkwoorden

- ook verschillend worden weergegeven (↔), zoals bij woorden die opvallend verschillen te verwachten zou zijn,
- of (onderstreept) juist precies hetzelfde (=), lijkt dus minder nauwkeurig.

Bij de woord-voor-woordvertaling is het woordje **hoodoe** vooralsnog onvertaald gelaten (dat is immers de probleemstelling)

	<i>Psalm 135:1</i>	<i>Psalm 136:1</i>	
<i>Transliteratie:</i>	hal.loe jaah	hal.loe et-Sjeem JHWH	hoodoe la.JHWH kie-Toov ↔
<i>Woord voor woord-weergave:</i>	looft Jah	looft dat naam van JHWH	xxxx aan JHWH want goed ↔
a.			
<i>Statenvertaling:</i>	Hallelujah! Prijst den Naam des HEEREN,		Looft den HEERE, want Hij is goed; ↔
<i>Herziene Statenvertaling:</i>	Halleluja! <u>Loof</u> de Naam van de HEERE,		<u>Loof</u> de HEERE, want Hij is goed, =
<i>NBG:</i>	Halleluja. <u>Loof</u> de naam des HEREN,		<u>Loof</u> de HERE, want Hij is goed, =
<i>Gerhardt/van der Zeyde:</i>	Godlof! <u>Loof</u> de naam van de Heer,		<u>Loof</u> de Heer, goedertieren is hij, =
<i>Willibrordvertaling (1996):</i>	Halleluja. <u>Prij</u> s de naam van de HEER,		<u>Prij</u> s de HEER, want Hij is goed =
<i>Groot Nieuws Bijbel:</i>	Eer aan de Heer. <u>Breng hulde</u> aan de Heer!		<u>Breng hulde</u> aan de Heer, want hij is goed! =
<i>NBV:</i>	Halleluja! <u>Loof</u> de naam van de HEER,		<u>Loof</u> de HEER, want hij is goed =
b.			
<i>Naardense Bijbel:</i>	Alleluia, loof de naam van de ENE,		Brengt dank de ENE, want hij is goed,- ↔
<i>NW:</i>	Looft Jah! <u>Loof</u> de naam van Jehovah,		Dankt Jehovah, want hij is goed: ↔
<i>TLVG:</i>	Looft Jah! <u>Loof</u> Jehovah's naam!		Brengt Jehovah dank, want Hij is goed, ↔
<i>NIV:</i>	Praise the LORD! Praise the name of the LORD!		Give thanks to the LORD, for he is good. ↔
<i>Soncino Books of the Bible – The Psalms:</i>	Hallelujah. Praise ye the name of the LORD,		O give thanks unto the LORD, for he is good, ↔
<i>A.C. Feuer - Tehillim:</i>	Praise God! Praise the Name of HASHEM!		Give thanks to HASHEM for He is good, ↔
<i>Buber/Rosenzweig – Preisungen:</i>	Preiset oh Ihn! – Preiset SEINEN Namen,		Danket IHM, denn er ist gütig, ↔
<i>Baethgen:</i>	Halleluja, Lobet den Namen Jahvehs,		Dankt Jahve, denn er ist gütig, ↔
<i>Rudolf Kittel:</i>	Halleluja, Lobet den Namen Jahwehs,		Dankt Jahwe, denn er ist freundlich, ↔
<i>Hans Schmidt:</i>	Jauchzet Jah! Jauchzet den Namen Jahwe!		Dankt Jahwe, denn er ist gütig, ↔

Wat opvalt:

- Psalm 135 begint, zoals te zien is, met de oproep **hal.loe jaah**, gevolgd door een herhaling van het werkwoord: **hal.loe**. Dat **hal.loe jaah** is een veel voorkomende psalmaanhef. Bij de bespreking van Psalm 135:1,3,21 is al vermeld dat **hal.loe** de intensieve vorm is van het werkwoord **haalal** (**h-l-l pteil**). Zoals daar werd aangegeven betekent dat ‘loven, prijzen’; alle vertalingen hebben in Psalm 135 een dergelijke uitdrukking, zoals hierboven getoond.
- Psalm 136 begint echter met een ander woord, **hoodoe**, de gebiedende wijs meervoud van de oorzakelijke vorm van **jaadah** (we noemen dat nu even gemakshalve **j-d-h hiphil**) – duidelijk een ander werkwoord.
- Zeven van de zeventien geven **hoodoe** weer met ‘Looft/Prijst!’, andere vertalen met ‘Dankt!’ – dat is dus precies de probleemstelling van deze verhandeling. Bovendien, merkwaardig, zes van die zeven vertalen het **hoodoe** in 135:1a exact gelijk als het **hal.loe** in 136:1 – alleen de Statenvertaling handhaaft keurig het oorspronkelijke verschil.

Dat woordje **hoodoe** is beslist een opmerkelijk begin. De eerste drie verzen van Psalm 136 vormen een soort prelude en beginnen alle drie met datzelfde woord, die oproep, met daarbij drie verwante manieren om de Almachtige aan te duiden: eerst als JHWH, dan als allerhoogste God en tot slot als allerhoogste Heer:

1. hoodoe la.JHWH kie-Toov	xxxx	Jehovah, want hij is goed,
2. hoodoe l.eelohéel haa-elohléem	xxxx	de God der goden,
3. hoodoe la.adonáal haa-adonlém	xxxx	de Heer der heren,

Het laatste vers, 26, sluit er als apotheose mee af:

26. hoodoe l.eel ha-Sjaamáajim	xxxx	de God des hemels.

Dat woordgebruik geeft het **hoodoe** een prominente rol in de literaire structuur van deze psalm.

Als in vers 1 **JHWH** als **adonáal** wordt uitgesproken, mist de luisteraar de bijzondere opvolging in die eerste drieslag **JHWH – elohléem – adomáal**. Maar dat terzijde, het gaat nu om het woordje **hoodoe**.

Men zou kunnen speculeren over de reden waarom de psalmist in Psalm 136 bewust een ander woord heeft gekozen dan het zo gebruikelijke **hal.loe**, dat is niet de bedoeling van deze toelichting; wel lijkt het onwaarschijnlijk dat dat toevallig zo zou zijn. Niettemin worden de woordbetekenissen wel als tamelijk verwant gezien, onder andere zoals ook blijkt uit de betiteling *'het grote hallel'*.

Als terzijde, *'het grote hallel'* was de lofzang die (onder andere bij de viering van Pesach) werd gezongen ná het gewone of 'Egyptische' hallel (terugdenkend aan de bevrijding uit Egypte); dat was naar men aanneemt Psalm 113-118. Het drinken van de verschillende bekers wijn was gerelateerd aan het zingen van die liederen. Het 'Egyptische hallel werd voltooid nadat de vierde beker wijn was ingeschonken. *'Het grote hallel'* kwam naar verluidt daarna bij een vijfde beker. De betiteling *'het grote hallel'* wordt volgens de Talmoed, Pesachim 118a, toegeschreven aan Rabbi Tarfon (tussen 70 en 135 van onze jaartelling). In die passage staat onder andere over na de eerdere bekers wijn de vierde (hier in de Engelse Soncino vertaling):

Our Rabbis taught: At the fourth he concludes the Hallel and recites the great Hallel this is the view of R. Tarfon. (...)

Over de vraag wat precies het grote hallel is staat er vervolgens:

What comprises the great Hallel?

- Rab Judah said: From 'O give thanks' until 'the rivers of Babylon.' (dat is dus Psalm 136 van begin tot eind)
- While R. Johanan said: From 'A song of ascents' until 'the rivers of Babylon.' (dat zou zijn Psalm 120-136)
- R. Aha b. Jacob said: From 'for the Lord hath chosen Jacob unto himself' until 'the rivers of Babylon.' (Psalm 135:4-136)

Psalm 136 hoort dus in ieder geval bij *'het grote hallel'*.

We hebben dus twee werkwoorden, **haalal (h-l-l piël)** en **j-d-h hiphil**. Het werkwoord **haalal (h-l-l piël)** is al bij Psalm 135 besproken, hier nu aandacht voor het werkwoord **j-d-h hiphil**. Eerst een aantal woordenboeken.

- **Lisowsky's Konkordanz zum Hebräische Alten Testament** geeft: preisen, bekennen / to praise, to confess / laudare
- **Woordenboek Hebreeuws Nederlands** van Jitschak Pimentel geeft: bekennen, bedanken
- **The Complete Hebrew-English Dictionary** van R. Alcalay vertaalt: to admit, confess; acknowledge, thank, glorify, praise
- Benjamin Davidson in **The Analytical Hebrew and Chaldee Lexicon**: -I. to confess openly and freely. -II. To give thanks, to praise.
- Fürst in **Hebräisches und Chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament**: 1) aussagen, dah. gestehen, eingestehen, bekennen (...) - 2) Dank abstellen, loben, preisen, rühmen, verherrlichen, d.h. laut nennen, rühmen (...) - 3) zustimmen, von einem Chore, in Gemeinschaft anstimmen, eig. laut tönen lassen
- Gesenius in **Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament**: 1. loben, preisen (...) dankend preisen,
- Koehler / Baumgartner in **Lexicon in Veteris Testamenti Libros**: 1. bekennen, loben, danken, eingestehn (hier wordt Psalm 136 genoemd onder het kopje '(Gott) preisen')
- Brown/Driver/Briggs noemen in **Hebrew and English Lexicon of the Old Testament**: -1. give thanks, laud, praise (hier wordt Psalm 136 genoemd met als vertaling 'give thanks to J' for he is good')
- **Wilson's Old Testament Word Studies** schrijft over het Hebreeuwse werkwoord: 'to confess; to give thanks, to praise, to celebrate, since the acknowledgement (confession) of benefits is naturally followed by thanksgiving and praise.'

De genoemde woordenboeken geven dus diverse mogelijkheden, waarbij al te zien hoe de ene betekenis in de buurt komt van de andere. De twee woorden, **h-l-l piël** en **j-d-h hiphil**, zijn tot op zekere hoogte dus inderdaad synoniem, hoewel ze – zie later – toch ook niet zomaar onderling verwisselbaar zijn! 'Dankbaar prijzen' benadert het grondwoord misschien wel het beste. Dat blijkt ook uit een analyse van de schriftplaatsen. Daarbij kan vast worden opgemerkt dat daar waar er sprake is van 'danken', dat niet zozeer een persoonlijk bedanken is in een besloten ontmoeting, het is vooral een luid danken waarbij, duidelijk hoorbaar voor omstanders, de loftrompet wordt gestoken over degene die wordt bedankt.

Nog wat meer informatie vinden we in het **Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament** onder redactie van Jenni/Westermann. Onder het lemma **j-d-h** gaat Westermann specifiek in op dit punt. Onder het kopje 4a staat een verschil tussen de genoemde werkwoordsvormen:

Wenn nun bei **h-l-l pi.** der imperativische Lobruf, bei **j-d-h hi.** der Entschluss zum Lob die beherrschende Form ist, kommt darin wieder ein deutlicher Unterschied der Bedeutung zutage: Während mit **h-l-l pi.** primär das Gotteslob in der Weise des festlichen Jubels bezeichnet ist, dessen Subjekt die Gemeinde im Gottesdienst bildet, ist mit **j-d-h hi.** primär das Einstimmen des Einzelnen in das Gotteslob gemeint, hinter dem der aus einer eigenen Erfahrung kommende Entschluss steht. Auch wenn **j-d-h hi.** durchaus in Pluralform begegnet, ist doch das Spezifische dieser Vokabel, dass ein Einzelner durch sein Entschluss zum Loben kommt.

De stelling is hier dus: **h-l-l piël** gaat meer over een *gemeenschappelijk* en feestelijk lofprijzen, **hoodóe** zou daarentegen meer moeten worden gezien als een *persoonlijke* oproep aan de individuele luisteraar om in te stemmen met de lofprijzing aan God, en dat op grond van iemands persoonlijke ervaring. Dat is een belangrijke gedachte.

Onder het lemma **j-d-h**, kopje 4b betoogt hij dat **hoodóe** zou moeten worden gezien in relatie tot specifieke daden van God.

In der Form des imperativischen Lobrufes begegnet **j-d-h hi.** als Parallelwort zu **h-l-l pi.**, aber auch für sich. Hier handelt es sich wahrscheinlich um eine Angleichung; in dieser Form wird **hoodu** "preiset!" dem **hal.lu** "lobet!" mehr oder weniger gleichbedeutend.

Das gilt auch für den Imperativsatz "preiset Jahwe, denn er ist freundlich, ja, seine Güte währt ewig!" Dieser Satz, der häufiger begegnet als alle sonstige Imperativsätze zusammen und der im Chronikwerk noch häufiger in formelhaften Abkürzungen auftritt, lässt die spezifische Bedeutung von **j-d-h hi.** noch erkennen: er ist Ausweitung des Lobes Gottes über einer bestimmten Tat in das Lob der Güte Gottes, aus der diese Tat erwächst.

Verder onder 4e:

j-d-h hi. wird weithin mit “danken” übersetzt; so besonders in den bekannten “Danket dem Herrn, denn er ist freundlich “. Diese Übersetzung ist nicht falsch, sie kann aber den Bedeutungsbreite des Hebr. *j-d-h* hi. nicht wiedergeben.

De veel gebruikte weergave ‘Dankt ...’, zoals in Psalm 136, is zijns inziens dus op zich niet verkeerd, maar de gebruikelijke opvatting van ‘danken’ zou niet het hele begrip dekken. Dat klinkt aanneemelijk, maar zou zich moeten afvragen of dat ook niet geldt voor het woord ‘Prijst ...’. Dat woord dekt niet het aspect ‘dankbaarheid’, waarvan op verschillende plaatsen toch wel degelijk sprake is – zie later.

Vervolgens komt hij met een cultuurhistorisch argument; het ‘(be)danken’ zou als begrip pas zijn ontstaan in de loop der tijd als gevolg van een voortschrijdend individueel bewustzijn.

Entscheidend für das Verhältnis der Wörter für “loben” und “danken” zueinander ist, dass eine besondere Vokabel für “danken” in allen Sprachen der Welt erst spät gebildet wurde; keine frühe Sprache hat in ihrem Vokabular eine besondere Vokabel für “danken” (...). Das Danken als besondere Vokabel entstand erst im Lauf der Kulturentwicklung im Zusammenhang mit der Steigerung der Individuation.

Sofern nur *j-d-h* hi. Reaktion auf eine helfende, befreiende Tat Gottes ist, gehört zu ihm auch das, was wir “danken” nennen. Dass es aber damit in der Bedeutung nicht identisch sein kann, zeigt sich schon daran, dass es niemals als “danken” zwischen Menschen vorkommt.

Dat laatste is niet helemaal waar, een enkele maal is dat wél het geval: Gen. 49:8 en Psalm 49:19. Toch wordt het woord inderdaad in de verhouding tussen mensen onderling weinig in de Bijbel gebruikt, maar dat wil nog niet zeggen dat ze dat gevoel niet kenden. Ook al werd dit woord misschien niet expliciet gebruikt in de betekenis die wij ermee associëren, dat wat wij ‘dankbaarheid’ noemen is wel degelijk een aspect van het woord. Later meer hierover.

Westermann noemt een aantal punten van verschil waarbij tot ‘loven’ het moment van verhogen moet worden gerekend; ook noemt hij als kenmerk van het ‘loven’ de spontaniteit, terwijl het ‘danken’ tot de plicht zou moeten worden gerekend. Onder andere hierin ziet hij ook het verschil tussen dankgebeden en lofpsalmen. Merkwaardigerwijs concludeert hij:

Diese Unterschiede sind so wesentlich, dass, wo es möglich ist, die Übersetzung “loben” oder “preisen” für *j-d-h* hi. vorzuziehen ist, auch wenn die Übersetzung “danken” in manchen Zusammenhängen möglich ist.

Met dat laatste is niet iedereen het eens, en hij signaleert dat ook zelf. Het woord ‘danken’ zou dan immers alleen maar daar kunnen komen, waar het echt niet anders kan. Dat lijkt niet redelijk en onvoldoende onderbouwd. Daarbij dient mijns inziens ook te worden bedacht dat voor de Bijbelse personages ‘dankbaarheid’ naar God toe als het ware samensmelt met het prijzen van Gods goedheid of diens ingrijpen. Dankbaarheid was zeker niet afwezig, het tegendeel is waar. Omdat vervolgens het begrip ‘dankbaarheid’ wel een expliciete plaats inneemt in de vocabulaire van de lezer nu, lijkt het niet verkeerd om dat begrip waar relevant te gebruiken. In een aantal gevallen heb ik ook vertaald met ‘dankbaar prijzen’.

Overigens, ook als men de bovengenoemde observatie wil volgen past het woord ‘prijzen’ goed bij Psalm 136; en dan is daar vertaaltechnisch natuurlijk ook niets op aan te merken, *mits het maar verschilt* van de manier waarop de **h-l-~~l~~** *pl* in Psalm 135 wordt weergegeven (bij voorkeur als ‘Looft ...’); de Statenvertaling is de enige van die vertalingen die dat correct doet.

Maar er is meer. Het is goed om het schriftmateriaal te analyseren. Hieronder kort samengevat de belangrijkste vermeldingen en wat mij de beste weergave lijkt. Eerst buiten de Psalmen, dan in de Psalmen zelf.

- De twee woorden staan naast elkaar en zijn dan wellicht te lezen als synoniem: 1 Kron. 23:30, 2 Kron. 5:13, 31:2. Dan is ‘prijzen’ een prima weergave.
- ‘Loven/prijzen’ is eveneens goed als eerste betekenis in de volgende passages: Gen. 29:35, 49:8, Job 34:14, Jes. 38:18,19.
- Ook verzen als 2 Sam. 22:50, 1 Kon. 8:34, Jes. 25:1, Jer. 33:11, Ezra 3:11, Neh. 11:17, 12:24,46 zijn op die manier goed weer te geven, maar daar zou ‘danken’ ook goed passen.
- Een tekst als Jes. 12:1 kan waarschijnlijk echter beter worden weergegeven met ‘danken’, waarna het logisch is dat vers 4 op dezelfde manier wordt vertaald.
- Het woord komt vaak voor in de Kronieken, zoals in 1 Kron. 16:4,7,8,34,35,41, 23:30, 25:3, 29:13 en in 2 Kron. 5:13, 6:24,26, 7:3,6, 20:31, 31:2. In deze passages is de weergave ‘prijzen’ vaak prima, maar niet altijd.
- In Spr. 28:13 is ‘bekennen’ de beste vertaling.

Dan het woordgebruik in de overige Psalmen (dus Psalm 136 even buiten beschouwing gelaten).

- In Psalm 32:5 is ‘bekennen’ te verkiezen als vertaling.
- De weergave ‘prijzen’ lijkt het beste in 6:6, 18:50, 30:10, 33:2, 44:9, 45:18, 49:19, 52:11, 54:8, 57:10, 67:4,6, 76:11, 86:12, 88:11, 89:6, 92:2, 97:12, 99:3, 105:1, 106:1, 108:4, 138:1,2,4, 142:8 en 145:10
- De weergave ‘dankbaar prijzen’ past zeker in 7:18, 28:7, 30:5,13, 35:18, 42:6,12 en 43:4,5, 75:2, 76:11, 79:13, 119:7,62, 139:14, 140:14 etc. waarbij een verkort ‘danken’ ook geschikt lijkt.
- De weergave ‘danken’ geniet mijns inziens echter sterk de voorkeur in de volgende passages: 71:22,23, 107:8,15,21,31, 118:1,19,21,28,29. Daar is immers steeds de verbinding aanwezig met onderwerpen waarvoor God wordt luid wordt gedankt: bevrijding uit verschillende noden, redding, etc.
 - Psalm 107 heeft een bijzondere structuur met een steeds iets gemodificeerd refrein in de verzen 6-8, 13-15,19-21, 28-31, waarbij in het middenvers Gods redding, hulp en bevrijding wordt beschreven en het laatste vers de vervoeging heeft van het werkwoord **j-d-h**.
 - Ook Psalm 118 vermeldt duidelijke redenen voor dankbaarheid; de psalm begint en eindigt met **hodoé**.
 - Psalm 136 past mijns inziens uitstekend bij het woordgebruik in Psalm 107 en 118.

Er is dus een variatie aan betekenissen, waarbij ‘danken’ in ieder geval een van de mogelijkheden is. Om daar iets meer over te kunnen zeggen is het noodzakelijk de psalm als geheel te beschouwen.

Nu Psalm 136. Een paar opmerkingen vooraf.

De psalm bestaat uit zesenwintig verzen; op zich een opmerkelijk getal. De Talmoed schrijft (Pesachim 118a):

R. Joshua b. Levi said: To what do these twenty-six [verses of] 'Give thanks' correspond? To the twenty-six generations which the Holy One, blessed be He, created in His world; though He did not give them the Torah, He sustained them by His love.

In de voetnoten bij de Engelse vertaling wordt de bedoeling verduidelijkt.

Ps. CXXXVI contains twenty-six verses, each of which expresses gratitude to God.

There were twenty-six generations from Adam until Moses. These, lacking the Torah, could not be sustained through their own merit but only through God's love.

Dr. C.J. Labuschagne ziet (in 'Logotechnical Analysis' over de Psalmen) hierin de getalswaarde van de Godsnaam JHWH. Of dat een specifieke betekenis heeft laat ik hier buiten beschouwing; de strofische indeling die men dan zou verwachten (J=10, H=5, W=6, H=5), is er evenwel niet, wel een andere. Hij ziet zelf de volgende structuur:

Canto I	vs. 1-3	Call to give thanks to YHWH	3 verselines	19 words +	
Canto II	vs. 4-9	Who created heaven and earth	6 verselines	41 words =	60 words
Canto III	vs. 10-15	Who delivered Israel from Egypt	6 verselines		40 words
Canto IV	vs. 16-22	Who provided Israel with a land	7 verselines	42 words +	
Canto Va	vs. 23-25	Who rescued us from our foes	2 verselines	18 words =	60 words
Canto Vb	Coda v. 26	Call to give thanks to YHWH	1 verseline	6 words	

Hieronder de Psalm als geheel, volgens de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen*. In de gedrukte uitgave waren in verband met het sterk doorlopende karakter van de psalm met de steeds terugkerende tegenang geen wregels aangebracht, nu het over de structuur en de betekenis der regels gaat doe ik dat wel. Daarbij volg ik vooral een functionele indeling en wijk ik, zonder daarop overigens commentaar te hebben op andere verdelingen.

1	Brengt Jehovah dank, want Hij is goed Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
2	Brengt dank aan de God der goden, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
3	Brengt dank aan de Heer der heren, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
4	Aan degene die grootse wonderen verricht, Hij alleen, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
5	Aan degene die zo kundig de hemelen maakte, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
6	Aan degene die op het water het land heeft gespreid, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
7	Aan degene die de grote lichten heeft gemaakt, Zijn loyale goedheid is er voor altijd! –
8	de zon tot heerser over de dag, Zijn loyale goedheid is er voor altijd! –
9	de maan en sterren tot heersers over de nacht, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
10	Aan degene die Egypte met zijn eerstgeborenen sloeg, Zijn loyale goedheid is er voor altijd! –
11	daarop Israël uit hun midden deed gaan, Zijn loyale goedheid is er voor altijd! –
12	met sterke hand en uitgestrekte arm, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
13	Aan degene die de Rietzee in delen verdeelde, Zijn loyale goedheid is er voor altijd! –
14	en Israël daar dwars doorheen deed gaan, Zijn loyale goedheid is er voor altijd! –
15	en Farao en zijn leger in die Rietzee afgeschud heeft, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
16	Aan degene die Zijn volk door de wildernis deed gaan, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
17	Aan degene die grote koningen sloeg, Zijn loyale goedheid is er voor altijd! –
18	en daarbij machtige koningen doodde, Zijn loyale goedheid is er voor altijd! –
19	zoals Sichon, de koning der Amorieten, Zijn loyale goedheid is er voor altijd! –
20	en ook Og, de koning van Basan, Zijn loyale goedheid is er voor altijd! –
21	die hun land ten erfdeel weg gaf, Zijn loyale goedheid is er voor altijd! –
22	ten erfdeel aan Israël, Zijn knecht, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
23	degene die ons in onze vernedering indachtig was, Zijn loyale goedheid is er voor altijd! –
24	en ons lostrok van onze tegenstanders, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
25	die brood geeft aan al wat leeft, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
26	O, dankt de God des hemels, Zijn loyale goedheid is er voor altijd!

Enkele observaties:

- Dat de eerste drie verzen een zelfstandige eenheid vormen is overduidelijk. Bovendien beginnen die alle drie met **hoodoe**. Die verzen zijn daarmee te beschouwen als een opmaat voor de feitelijke inhoud van de psalm.
 - Dan zes verzen die Gods scheppingswerken vermelden; **hoodoe** zou hier als 'prijs' kunnen worden begrepen. Maar dat was alleen maar de inleiding.
 - Hierna wordt in een doorlopende stijl vermeld: de bevrijding uit Egypte, de bescherming in de woestijn, de overwinningen op machtige koningen, de toebedeling van het beloofde land en bescherming tegen vijanden – daden waarmee God zijn volk bijzonder begunstigd had. Alleen 'prijzen' zou hier veel te zwak zijn uitgedrukt; dan is het alleen maar complimenteuz, terwijl er juist reden was tot grote dankbaarheid.
 - Interessant is ook wat er in vers 25 staat en wat op het eerste gezicht misschien in het niet lijkt te zinken bij de spectaculaire bevrijdingsdaden van de verzen daarvoor: het verschaffen van voedsel aan al wat leeft! Toch is dat wonder bij nadere beschouwing zeker niet iets om als vanzelfsprekend aan te nemen en te beschouwen. Het is daarbij iets van een geheel andere orde, als goedgunstigheid zeker een vervolg van het voorgaande, maar het staat toch in belangrijke mate op zichzelf. Het is tevens laatste specifieke punt waarvoor God wordt geroemd, en waarschijnlijk niet zonder reden. Het is bij dat alles niet goed te zien dat dit *niet* zou vragen om 'dankbaarheid'.
 - Het laatste vers, 26, sluit als conclusie aan op vers 25 en grijpt tegelijkertijd terug op de opening, de God des hemels. Uitgerekend dit laatste vers heeft ook weer als openingswoord **hoodoe**. En daarmee is de cirkel gesloten.
- De boodschap van al die verzen wordt beklemtoond door zesentwintig keer die opvallende refreintekst. Daarmee mag het woord **hoodoe** dus wel thematisch worden genoemd voor de psalm als geheel.

Rudolf Kittel schrijft in zijn *Kommentar zum Alten Testament – Die Psalmen* over Psalm 136:

Ein Hymnus in der Form eines Dankgebets. Anfang und Ende sind Dankgebet, dazwischen sind in der Weise der Hymnen als Begründung die Taten Jahwes aufgeführt. Die Anlage ist also genau wie beim eigentlichen Preislied oder Hymnus, wie den Preis und Dank aus nächstverwandten Seelenstimmungen fließen.

'Danken' en 'prijzen' liggen dus in elkaars verlengde, zoals hiervoor besproken.

Hans Schmidt schrijft in zijn *Handbuch zum Alten Testament – Die Psalmen* het volgende:

Diese eigenartige Liurgie gehört, wie die Anfangs- und Schlusszeile und der Kehrreim zeigen, zur Feier des Fests der Gelübtedarbringung (vgl. besonders 107 und 118). Sie bietet (wie wohl 134 und 135) den Hymnus, mit dem diese Feier schliesst. (...) Der vorletzte Vers: "Der allem Fleisch Brot gibt" ist das eigentliche Ziel des Hymnus und zeigt, wie der Vers über den Regen 135:7, dass der Hymnus an einem Fest, das mit der Ernte zu tun hat, gesungen ist.

Dat is een belangrijke opmerking. Schmidt schrijft dus dat vers 25 het eigenlijke doel van Psalm 136 is!

De eerdergenoemde Talmoed-passage schreef daar ook over:

And why is it called the great Hallel? — Said R. Johanan: Because the Holy One, blessed be He, sits in the heights of the universe and distributes food to all creatures.

De voetnoot bij de Engelse vertaling voegt hier aan toe:

The subject matter of Ps. CXXXVI, 25-26. Which is a great thing indeed, and for that He is praised by the reciting of the great Hallel.

Als dat juist is, dan is de dankbaarheid voor Gods voorzieningen een belangrijk gegeven. 'Dank!' lijkt mij dan juist een bijzonder passende oproep, de ontknopning van de psalm ligt aan het eind. Verder laat ik het aan de lezer.

Tot zover over de vertaling van het Hebreeuwse woordje **hoodoe**.

Het refrein

Naast gedachten over het woord **hoodoe** is er nog de kwestie van het refrein, een regel die zesentwintig keer voorkomt, telkens als tweede versregel. In de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen* klinkt dit als volgt:

'Zijn loyale goedheid is er voor altijd!'

In het blad *Interpretatie* van maart 2011 stond een recensie van bovengenoemde vertaling; die staat ook te lezen op deze site onder het kopje 'in de pers'. Naast de waardering voor het poëtische karakter van de vertaling en voor de toepassing van het acrostichon, stond daarin ook een opmerking over het refrein in Psalm 136. Dr. A.J.C. Verheij schreef daar:

"Natuurlijk, niemand weet wat het Hebreeuwse *chesed* precies betekent, maar zesentwintig keer 'loyale goedheid' in Psalm 136 is wat veel van het goede."

Daarmee bedoelt hij natuurlijk niet dat de zesentwintig herhalingen op zichzelf een bezwaar zouden zijn, dat is immers de grondtekst en iedere vertaling volgt dat stramien. Nee, hij is kennelijk van mening dat het streven naar een nauwkeurige weergave van het grondwoord "**chesed** hier afbreekt doet aan de dynamiek van het refrein.

Daarbij moet natuurlijk worden opgemerkt dat het refrein in het Hebreeuws betrekkelijk kort is, zes lettergrepen. Men zou zich als vertaler natuurlijk ten doel kunnen stellen een vergelijkbare compactheid te realiseren en, eerlijk is eerlijk, een aantal vertalingen slaagt daar ook uitstekend in. Toch is compactheid niet het enige poëtische aspect. Daarbij is natuurlijk ook de vraag, en Verheij stipt dat terecht aan: Wat is de betekenis van de grondtekst en wat is daarvan de juiste vertaling? En is daartussen een spanningsveld? En wat zou dan te verkiezen zijn?

Alvorens daarop in te gaan eerst een overzicht van Psalm 136:1 in een aantal vertalingen.

	<i>regel 1</i>	<i>regel 2</i>
Transliteratie:	hoodoe la.JHWH kié-Tóov	kié I."ooláam "chas.dóo
Woord voor woord-weergave:	looft / brengt dank aan Jehovah want goed	want tot onbepaalde tijd zijn loyaliteit
Statenvertaling:	Looft den HEERE, want Hij is goed;	want Zijn goedertierenheid is in der eeuwigheid;
Herziene Statenvertaling:	Loof de HEERE, want Hij is goed,	want Zijn goedertierenheid is voor eeuwig.
NBG:	Looft de HERE, want Hij is goed,	want zijn goedertierenheid is tot in eeuwigheid.
Gerhardt/van der Zeyde:	Looft de Heer, goedertieren is hij,	– tot in eeuwigheid is zijn genade.
Willibrordvertaling (1996):	Prijs de HEER, want Hij is goed	– zijn liefde kent geen grenzen –
Groot Nieuws Bijbel:	Breng hulde aan de Heer, want hij is goed!	Eeuwig duurt zijn liefde.
NBV:	Loof de HEER, want hij is goed	– eeuwig duurt zijn trouw –
Naardense Bijbel:	Brengt dank de ENE, want hij is goed,-	want voor eeuwig is zijn vriendschap!
NW:	Dankt Jehovah, want hij is goed:	Want zijn liefderijke goedheid duurt tot onbepaalde tijd;
TLVG:	Brengt Jehovah dank, want Hij is goed,	Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
NIV:	Give thanks to the LORD, for he is good.	His love endures for ever.
Soncino Books of the Bible – The Psalms:	O give thanks unto the LORD, for he is good,	For his mercy endureth for ever.
A.C. Feuer - Tehillim:	Give thanks to HASHEM for He is good,	for his kindness endures forever.
Buber/Rosenzweig – Praisesungen:	Danket IHM, denn er ist gütig,	Denn in Weltzeit wáhrt seine Huld.
Baethgen:	Dankt Jahwe, denn er ist gütig,	denn ewig wárt sein Gnade.
Rudolf Kittel:	Dankt Jahwe, denn er ist freundlich,	denn sein Güte wárt ewig!
Hans Schmidt:	Dankt Jahwe, denn er ist gütig,	denn ewig wárt seine Huld.

Gelijke of vergelijkbare zinnen komen elders voor:

- in Jer. 33:11, 1 Kron. 16:41, 2 Kron. 7:3,6, Ezra 3:11. Deze passages zijn te beschouwen als aanwijzingen dat men refereerde aan het gebruik om Psalm 136 te reciteren of te zingen.
- Ook denken we aan Ps. 106:1, 107 en Ps. 118 op meerdere plaatsen.

De functie van de tweede regel van groot belang. Hans Schmidt schrijft in zijn *Handbuch zum Alten Testament – Die Psalmen* het volgende:

Eigenartig und gewiss das eigentlich Wirksame an diesem Liede ist, dass dem Vortrag einer einzelnen Sängerstimme Vers für Vers von der Gemeinde oder einem Sängerkhor mit dem Bekenntnis des Tages geantwortet wird: "Den ewig wárt seine Huld."

Friedrich Baethgen schrijft in zijn *Handkommentar zum Alten Testament – Die Psalmen* als voetnoot hierbij het volgende:

Die durch den ganzen Psalm hindurch gleichlautende jedesmalige zweite Vershälfte scheint von einem priesterlichen Gegenchor oder von der Gemeinde gesungen zu sein, vgl. II Chr. 7:3,6.

Dat zijn geen verrassende opmerkingen, de lezer begrijpt vermoedelijk zo ook al wel dat het vermoedelijk om zang en tegenzang gaat: een enkele stem die de eerste regel zingt/zegt en een koor dat de tweede regel ten gehore brengt.

Het refrein – de betekenis van de grondtekst en de vertaling

kié

De tweede regel begint met het woordje **kié**, doorgaans vertaald met 'want'. Dat woordje kan in de vertaling trouwens heel goed achterwege blijven omdat dat impliciet door de lezer zo al wordt gevoeld door de aaneenschakeling van de twee zinsdelen. De zin 'Geef mij wat brood, ik heb honger', daarin gebeurt hetzelfde, het oorzakelijke verband is impliciet al aanwezig en hoeft niet per se te worden genoemd.

I."ooláam

Dan volgt de uitdrukking **I."ooláam**, vaak vertaald met 'voor eeuwig' of woorden van gelijke strekking. Strikt genomen is 'eeuwig' of 'voor eeuwig' niet zo'n nauwkeurige vertaling hiervan (hoewel het op deze plaats wel toepasselijk is), het woord **laa-néTSach** zou dat preciezer aangeven.

De uitdrukking **I."ooláam** komt van de Hebreeuwse stam **"aalám**, 'to hide, conceal'. *Wilson's Old Testament Word Studies* omschrijft de tijdsfactor **"ooláam** als: 'duration of time, which is concealed, as being of an unknown or great length, with respect to time either past or to come'.

Letterlijk vertaald zou **I."ooláam** kunnen worden weergegeven met 'tot onbepaalde tijd' zoals de NW-vertaling consequent doet. Dat klinkt echter allesbehalve poëtisch; het komt in het normale spraakgebruik nauwelijks voor en lijkt meer een juridische term; het suggereert bovendien dat er ooit een eind aan zou kunnen komen, een gedachte die in sommige gevallen opportuun is, maar zeker niet in alle, en zeker niet hier! In Psalm 136 wordt niet bedoeld dat er een zekere ongewisheid zit in de duur van Gods loyaliteit, dus 'voor eeuwig' past wel bij de tekst. In de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen* is gekozen voor de uitdrukking 'voor altijd', een gebruikelijke term die mijns inziens de hier gebruikte betekenis van **I."ooláam** goed weergeeft en die ook past bij de natuurlijkheid van hoe het woord wordt gebruikt.

“chésed

Het laatste woordje in de tweede regel is "**chas.dóo**". Ontdaan van de bezittelijke suffix derde persoon enkelvoud is dat het woordje "**chésed**". Het bezwaar van Verheij gold de weergave van dit woord. In de eerdergenoemde vertalingen wordt dit op deze plaats nogal verschillend weergegeven: 'goedertierenheid', 'liefderijke goedheid', 'genade', 'liefde', 'trouw' en 'vriendschap' (naast de anderstalige weergaven). In de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen* staat op deze plaats: 'loyale goedheid'. Het woord is in ieder geval rijk aan betekenissen.

Dat blijkt al bij een kleine rondgang langs diverse handboeken.

- *Woordenboek Hebreeuws Nederlands* van Jitschak Pimentel geeft:
genade, gunst
- *Lisowsky's Konkordanz zum Hebräische Alten Testament* vermeldt (d/e/l):
Verbundenheit, Güte, Gnade / solidarity, kindness, grace / sodalitas, clementia, gratia
- *The Complete Hebrew-English Dictionary* van R. Alcalay vertaalt:
favour, goodness, love, grace, mercy, charity, kindness, benevolence, benefaction, boon
- Benjamin Davidson geeft in *The Analytical Hebrew and Chaldee Lexicon*:
–I. kindness, mercy. –II. grace, beauty
- Fürst in *Hebräisches und Chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*:
Güte, Wohlwollen, Gefälligkeit, Gnadenerweisung, Liebe (...)
v. Verhältnisse des Menschen zu Gott: Frömmigkeit (...) v. Gott gegen Menschen: Huld, Gnade, göttliche Gunst
- Gesenius in *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*:
Liebe, Gunst, Gnade (...)
- Koehler / Baumgartner in *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*:
1. d. Verhalten gegenüber Andern, zu denen man im Verwandtschafts-, Freundschafts-, Gast-, Zugehörigkeits- oder Dienst-Verhältnis steht, **die Gemeinschaftspflicht, Verbundenheit, Solidarität**.
2. im Verhältnis zwischen Gott u. Volk oder Einzelnen: **Verbundenheit**.
- Brown/Driver/Briggs noemen in *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*:
goodness, kindness. **I. of man:** (...) **II. of God:** *kindness, lovingkindness* in condescending to the needs of his creatures.
the kindness of God is **a.** abundant, **b.** great in extent, **c.** everlasting (Ps. 136) **d.** good (...)

Nelson Glueck schreef hier een uitgebreide verhandeling geschreven over, in het Duits uitgegeven onder de titel: '*DAS WORT HESED – IM ALTTESTAMENTLICHEN SPRACHGEBRAUCHE ALS MENSCHLICHE UND GOTTLICHE GEMEINSCHAFTSGEMÄSSE VERHALTUNGSWEISE*'. Glueck geeft daarin een grondige analyse en constateert in de woordbetekenis een grote mate van wederkerigheid. Hij beschrijft "**chésed**" onder andere als

- 'die einem Rechts-Pflicht-Verhältnis einer Familien- oder Stammgemeinschaft entsprechende Verhaltungsweise',
- 'die gemeinschaftgemässe Verhaltungsweise der Menschen unter sich und, explicit, Gott gegenüber'.

Dat laatste is het waar het in Psalm 136 over gaat. Deze categorie werkt hij nog uit naar

- 'die gemeinschaftgemässe Verhaltungsweise Gottes den Patriarchen gegenüber',
- 'die gemeinschaftgemässe Verhaltungsweise Gottes David und seinem Hause gegenüber',
- 'die gemeinschaftgemässe Verhaltungsweise Gottes seinem Volke gegenüber', etc.

Glueck schrijft op blz. 45 ook specifiek over de uitdrukking waarmee Psalm 136 begint en over het woord "**chésed**" in het refrein. Hij begint met de stelling dat de uitdrukking betrekking heeft op de relatie tussen God en Israel.

Nur in Esra 3, 11 wird Israel in der Formel ausdrücklich erwähnt. Aber auch all die anderen Stellen kommen nur in Beziehung mit Israel vor. Diejenigen die Gott fürchten, können den Lobgesang anstimmen: "auf ewig waltet sein "**chésed**", denn ihnen, die durch Gottesfrucht ihre Gemeinschaftstreue beweisen, gewährt Gott sein "**chésed**". (...)

Vervolgens beschrijft hij dat "**chésed**" meer moet zijn dan alleen maar 'goedheid', 'genade', of (in het Duits) 'Huld' ('Geneigtheit, Wohlwollen, Wohlgesinntheit des Herrn gegenüber dem Untergebenen, wird oft im religiösen Sprachgebrauch verwendet'), en verklaart dat aan de hand van Psalm 136.

Wenn aber das "**chésed**"-Verhältnis zwischen Jahwe und seinem Volke als durch seine Güte verursacht gedacht war, so blieb doch "**chésed**" selbst die dem Rechts-Pflicht-Verhältnis der Gemeinschaft entsprechende Verhaltungsweise, welche Jahwe zu erweisen sich verpflichtet hatte. Nur so ist z. B. "**chésed**" in Ps. 136, 10-Ende zu verstehen.

En nog wat specifiek:

Es war nicht in seiner Gnade oder Huld oder Güte begründet, dass Jahwe die Erstgeborenen Ägyptens schlug (V. 10), Israel befreite (V. 11), Pharaoh und sein Heer ins Schilfmeer schüttete (V. 15), mächtige Könige tötete und sonst um seines Volkes willen sich im Laufe der Geschichte in seiner ganzen Macht offenbart hat. In seiner Gnade konnte Jahwe den Feinden Israels und seinem Feinde nicht entgegentreten. Beigestanden hatte er dem Volke seiner Gemeinschaft, indem er in Treuen für sie den entsprechenden gemeinschaftsgemässen "**chésed**" betätigte. Durch das Lob Jahwes am Anfang und Ende des Psalms als Herrn aller Herren, des Schöpfers von Himmel und Erde, des Ernährers aller Lebewesen hob man die in seinem "**chésed**" für Israel erwiesenen Macht Jahwes noch weit hervor und besang auch in seinem Zusammenhang seinen ewig währenden "**chésed**". Sinngemäss könnte man "**chésed**" in diesen Formelstellen mit "gemeinschaftsgemässe Treue" oder "in Treue erwiesene, gemeinschaftsgemässe Hilfe" wiedergeben.

Het geheel overziend en terugkijkend naar de verschillende vertalingen: mijns inziens doet de vertaling van "**chésed**" met 'liefde' te weinig recht aan de hierboven genoemde rijkdom aan betekenissen en ook aan de geschetste wederkerigheid die te maken heeft met de verbondsverhouding. In het verlengde hiervan is het woordje 'trouw' een veel betere weergave. Maar toch, "**chésed**" gaat verder dan dat. Het woordje 'trouw' is niet de meest preciese weergave, zoals al is te zien aan de daaraan toegevoegde specifieke bepalingen en omschrijvingen. Daarbij komt dat het begrip 'trouw' ook zo al in de Bijbel voorkomt, als een parallel van "**chésed**", maar als vertaling van een ánder Hebreeuws woord. En waarom zou men die begrippen door elkaar heen gebruiken als daar geen noodzaak toe is?

In zijn boek *DE DERIVATA VAN DE STAM a-m-n IN HET HEBREEUWSCH VAN HET OUDE TESTAMENT* noemt J.C.C. van Dorssen onder andere het woordje **emoenáh**. Onder het kopje *Als attribuuat van God* noemt hij het en vertaalt het met 'trouw'. Daarbij verwijst hij onder andere naar Deut. 32:4, Jes. 11:5, 25:1 Psalm 33:4, 36:6, 40:11, 89:2,6,9, 96:13, 119:75,90,138, 143:1, etc. Veel vertalers zijn dezelfde gedachte toegedaan en vertalen ook met 'trouw'. Dat is dus **emoenáh**.

Het woord "**chésed** is dus een ander woord en zou, althans zo zie ik het, bij voorkeur ook anders moeten worden weergegeven. Daarbij komt dat 'trouw' en 'loyaliteit' toch ook wel wat verschillend zijn – een loyale klant is meer dan alleen maar een trouwe klant. Loyaliteit gaat verder.

In de toelichting bij de TLVG-vertaling schreef ik over het woord "**chésed** de volgende verantwoording:

Het woord 'chésed' is een prachtig woord met een bijzondere betekenis; het heeft te maken met uitingen van genegenheid die horen bij een bepaalde verbondsrelatie. Dat kan tussen mensen onderling zijn, familiebanden, vriendschapsbanden etc., maar ook van God naar de mens en omgekeerd. Het is niet alleen liefde – het begrip liefde staat dichter bij het woord *ahaváah*. Goedheid is ook geen goede weergave – dat past meer bij *Tóov*. Het woord 'chésed' is veel meer 'loyale liefde', 'trouwe liefde', 'loyale goedheid', 'verbondenheid', of gewoon 'loyaliteit'; altijd tegen de achtergrond van een bestaande relatie.

Resumerend, de in Psalm 136 beschreven daden van God zijn nogal gevarieerd: zijn scheppingswerken worden genoemd (de verzen 4-9), maar ook Gods bescherming, van de uittocht uit Egypte tot aan de verovering van het beloofde land (vers 10-24) en het verschaffen van voedsel aan al wat leeft (vers 25). De weergave van "**chésed** zou mijns inziens op al die plaatsen passend moeten zijn. Ik geef graag toe dat dit subjectief is, maar 'trouw' kan mijns inziens niet goed dienen als de gemeenschappelijke noemer voor ál die daden; vandaar mijn voorkeur in dit geval voor 'loyale goedheid'.

Het poëtische karakter van het refrein

De opmerkingen van dr. A.J.C. Verheij gingen echter niet zozeer over de vraag wat de juiste betekenis is, hij vindt zesentwintig keer 'loyale goedheid' gewoon 'wat veel van het goede'. Wat hem waarschijnlijk stoort, dat is het gebruik van een uitdrukking in plaats van een enkel woord en, als gevolg daarvan de lengte van de uitdrukking. Was het nodig om het zo te vertalen? Zou een enkel woord hier in het refrein niet beter zijn?

Ter verklaring het volgende. Ik heb ten eerste geprobeerd om een correcte weergave te vinden, een weergave die als refrein ook inhoudelijk past bij de genoemde verzen. Het moet dus niet zo zijn dat het qua ritme en klank prachtig is maar inhoudelijk wringt; accuratesse blijft mijns inziens van groot belang. Vervolgens moet het mijns inziens goed zingbaar zijn, het was bedoeld om door een koor te worden gezongen. Ik heb geprobeerd aan beide eisen te voldoen. Ik heb gezocht naar een ritmisch sterke passage die het begrip goed verwoordt.

Dat werd: *'Zijn lo-ya -le goedheid* *is er voor altijd!'*
Grafisch weergegeven: ■ . ■ . ■ . ■ . ■ . ■

Een zin als deze is muzikaal uitstekend vorm te geven waardoor het gemakkelijk in het geheugen kan worden gegrift. Dat kan natuurlijk met andere teksten ook – een goede componist kan voor veel van de genoemde refreinteksten met een pakkende melodie komen, toch zal het ene gemakkelijker zijn dan het andere; ik denk dat deze tekst zich daar goed toe leent.

Voor het laatst bijgewerkt: 5 juli 2012